

Konceptualizacja modeli obecności społecznej Ukraińców w Polsce

Ewa Maria Marciniak, *University of Warsaw (Warsaw, Poland)*

E-mail: e.marciniak@uw.edu.pl

orcid.org/0000-0001-7686-8509

Jonathan Scovil, *University of Warsaw (Warsaw, Poland)*

E-mail: j.scovil@is.uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7907-1447>

Streszczenie

Artykuł przedstawia wyniki badań nad strategiami adaptacyjnymi, przyjmowanymi przez Ukraińców przybywających do Polski od lutego 2022 roku. Autorzy wychodzą od przedstawienia podstawowych danych statystycznych opisujących obecność Ukraińców w Polsce, wskazując na ich niekompletność. Następnie określają cele własnych badań oraz przedstawiają ich metodologię (indywidualne wywiady pogłębione), dokonując jednocześnie krytycznego przeglądu literatury przedmiotu, pochyłając się zwłaszcza nad popularnym w badaniach migracyjnych i uchodźczych pojęciem akulturacji. Przedstawiono własną konceptualizację obecności społecznej Ukraińców w Polsce, opartą na przeprowadzonych wywiadach indywidualnych z osiadłymi w Polsce Ukraińcami.

Słowa kluczowe: akulturacja, obecność społeczna, Ukraińcy, uchodźcy, Polska, migracja

Conceptualising the models of social presence of Ukrainians in Poland

Abstract

The article presents the outcomes of the research concerning the adaptation strategies taken by Ukrainians arriving in Poland since February 2022. The authors start by presenting basic statistical data describing the presence of Ukrainians in Poland, pointing out insufficiencies in such data. Then they outline the objectives of their own research and describe its methodology (in-depth interviews), while conducting a critical review of the literature of the subject, focusing in particular on the concept of acculturation, which is popular in migration and refugee studies. Finally, the authors

propose their own typology of social presence of Ukrainians in Poland, based on the individual interviews with Ukrainians settled in Poland.

Keywords: acculturation, social presence, Ukrainians, refugees, Poland, migration

W literaturze przedmiotu i badaniach społecznych znaleźć można wiele tekstów odnoszących się do opisu i wyjaśniania stosunku Polaków do Ukraińców przebywających w Polsce z powodu sytuacji w Ukrainie. Na przykład, badania CBOS pokazują pozytywny, choć pogarszający się stosunek Polaków do przyjmowania uchodźców i pomocy dla nich. W kwietniu 2022 roku odsetek respondentów uważających, że Polska powinna przyjmować Ukraińców z terenów objętych konfliktem, wynosił ponad 90%, stopniowo jednak spadał i wiosną 2024 roku wynosił już 56% (CBOS 2024a). Prowadzone przez ośrodek badania fokusowe nadawały tym ustaleniom szerszy kontekst. Wynikało z nich, że o ile wśród Polaków panowała dość powszechna duma z otwartej postawy swojego narodu wobec ukraińskich uchodźców na początku wojny, o tyle dość prędko zaczęto wiązać z nowoprzybytymi szereg problemów: przybywający do Polski Ukraińcy często odbiegali znacząco od stereotypu wojennego uchodźcy, wielu Polaków miało też poczucie, że Ukraińcy są przez polskie państwo traktowani lepiej od samych Polaków i stanowią dla nich nieuczciwą konkurencję na rynku pracy czy rynku mieszkaniowym (CBOS 2023).

Nieco inne wyniki uzyskał Robert Miron Staniszewski, który również wskazuje na dynamiczne zmiany w stosunku do Ukraińców przebywających w Polsce (Staniszewski 2023). W roku 2023, 53% respondentów wyrażało pozytywny stosunek do uchodźców z Ukrainy w porównaniu do 65% rok wcześniej. Autor ten zbadał również postrzeganie zagrożeń, które respondenci wiązali z ukraińskimi uchodźcami. 37% respondentów dostrzegało u nich postawę roszczeniową, 25% – brak akceptacji polskiej kultury, a 24% – brak asymilacji (Staniszewski 2023: s. 213). Przytoczone badania pokazują perspektywę Polaków. A jaka jest perspektywa Ukraińców, jak odnajdują się oni w Polsce?

Podkreślić należy, że sytuacja Ukraińców w Polsce wymaga nie tylko podejmowania działań o charakterze społecznym (działań pomocowych), ale również badań, których celem jest identyfikacja mechanizmów i przejawów sposobów społecznego zakotwiczenia, czy ogólnie rzecz ujmując – odnajdywania się w nowej sytuacji. Badania takie można realizować z różnych perspektyw i w oparciu o różne kategorie. Maciej Duszczyk i Paweł Kaczmarczyk analizują kwestie migracji, kreśląc kontekstowe uwarunkowania napływu uchodźców wojennych, wyjaśniają, dlaczego Polska stała się krajem docelowym. Autorzy podkreślają też, że mamy do czynienia z wysoce mobilną populacją, która – jeśli to tylko będzie możliwe – powróci do miejsc zamieszkania (Duszczyk, Kaczmarczyk 2022). A jak wygląda obecność Ukraińców w Polsce obecnie?

Cel badania

Sugerowana w artykule wyżej cytowanych autorów mobilność nie wyklucza faktu czasowego pozostawania Ukraińców w Polsce. Wobec powyższego pojawia się pytanie: jak Ukraińcy są tutaj obecni? Zbadanie ich sytuacji z ich własnej perspektywy

wydaje się być interesujące poznawczo, a w przyszłości – wartościowe w sensie użytecznym.

Celem podjętych rozważań jest rozpoznanie i podstawowa, wstępna deskrypcja **modeli obecności Ukraińców w Polsce**, przy założeniu, że są one różnorodne i być może nie są czystymi modelami, lecz wzajemnie uzupełniającymi się, względnie komplementarnymi. Ze względu na zróżnicowaną strukturę socjodemograficzną uchodźców można się spodziewać, że owe modele będą odmienne w zależności od zasobów intelektualnych, kulturowych oraz wykształcenia (wykonywanego w Ukrainie zawodu) oraz wieku.¹

Metodologia badań i podstawy teoretyczne

Przedstawione w niniejszym artykule badania mają charakter jakościowy, tj. opierają się na indywidualnych wywiadach pogłębionych z Ukrainkami i w niewielkim stopniu z Ukraińcami przebywającymi w Warszawie. Grupę badanych osób tworzą wg schematu kuli śnieżnej, która zakłada nielosowy dobór respondentów. Podkreślić warto, że w takim przypadku kolejni uczestnicy badań są wskazywani (dobierani) przez uczestników, którzy już wzięli udział w badaniu. Metodę tę zastosowano w celu rozpoznania zjawiska, próby jego konceptualizacji na podstawie przeprowadzonych wywiadów.

Indywidualne wywiady pogłębione (ang. *Individual Deep Interviews, In-Depth Interviews, IDI*) przeprowadzono latem i jesienią 2023 roku.² Scenariusz wywiadu był częściowo ustrukturyzowany, tzn. wszystkim badanym osobom zadano te same pytania plus dodatkowe, wynikające z dynamiki wywiadu i indywidualnych doświadczeń respondentów. W realizowanym badaniu jakościowym Ukraińców pytano o ocenę ich osobistej sytuacji, jak żyją w Polsce, jakie mają priorytety, odczucia, pragnienia, zaś w szczególności zapytano o: ocenę warunków życia w Polsce, rodzaj i zakres pomocy państwa dla uchodźców, radzenie sobie przez nich z wyzwaniami życia codziennego, w tym pracę, spędzanie czasu wolnego i plany na przyszłość w odniesieniu do siebie i własnych dzieci.

Przyjętą perspektywą badawczą jest perspektywa interpretacyjna, zakładająca, że świat społeczny jest konstruowany poprzez całokształt subiektywnych doświadczeń jednostek i grup (Marciniak 2021). Stąd też stosowność tego podejścia do poznawania osobistych sposobów odnajdywania się w nowym środowisku społecznym. Interesujące poznawczo może być bowiem zdiagnozowanie:

- Jak Ukraińcy konstruują swoje nowe życie w różnych wymiarach?
- Jakiej przyjmują strategię akulturacji?

W związku z powyższym przyjęto następujące tezy:

- 1) W przypadku uchodźców wojennych zakotwiczenie się w nowym środowisku społecznym przyjmuje formę obecności społecznej.
- 2) Istnieją zróżnicowane modele obecności społecznej Ukraińców.
- 3) Obecność społeczna może być preludium do procesów akulturacji.

¹ Ta kwestia wymaga badania ilościowego.

² Podziękowania dla Vitalija Kryvutsa, studenta politologii pochodzącego z Ukrainy, za pomoc w realizacji wywiadów.

Kategoria **akulturacji** była dotychczas w największym stopniu użyteczna do badania migrantów. Na przykład, John Berry zwraca uwagę na proces akulturacji oraz kategoryzuje indywidualne strategie akulturacji przez pryzmat odpowiedzi na dwa pytania. Jedno odnosi się do tzw. pierwszego wymiaru zachowania: „Czy uważa się za wartościowe zachowanie własnej tożsamości i cech?” Drugi wymiar dotyczy przyjęcia lub odrzucenia kultury przyjmującej: „Czy uważa się, że warto utrzymywać relacje z szerszym społeczeństwem?” (Berry 1992).

Na tej podstawie stworzono **cztery strategie akulturacji**:

- **Asymilacja** ma miejsce, gdy jednostki przyjmują normy kulturowe kultury dominującej lub przyjmującej, zamiast swojej kultury pierwotnej.
- **Separacja** występuje, gdy jednostki odrzucają kulturę dominującą lub przyjmującą na rzecz zachowania kultury pochodzenia.
- **Integracja** ma miejsce, gdy jednostki są w stanie przyjąć normy kulturowe kultury dominującej lub przyjmującej, zachowując jednocześnie kulturę pochodzenia. Integracja prowadzi do dwukulturowości i często jest z nią utożsamiana.
- **Marginalizacja** ma miejsce, gdy jednostki odrzucają zarówno kulturę pochodzenia, jak i dominującą kulturę gospodarza. (Berry 1992).

Zaproponowana przez Johna Berry'ego typologia sposobów akulturacji zyskała na popularności i była wielokrotnie wykorzystywana w badaniach społecznych, a zwłaszcza w obszarze psychologii, która jest macierzystą dyscypliną jej autora. Warto jednak wpisać omawianą typologię w szerszy nurt badań nad akulturacją, by zidentyfikować jej źródła i dostrzec istotne ograniczenia.

Jak pokazał Floyd W. Rudmin (2003), typologia Berry'ego opiera się na starym, wielokrotnie wykorzystywanym schemacie rozpatrywania interakcji między kulturą mniejszościową (M) a dominującą (D). Przyjmując zerojedynkowe założenie, że każdą z tych kultur można przyjąć bądź odrzucić, otrzymujemy cztery możliwości:

- a) przyjęcie kultury dominującej kosztem mniejszościowej (–M,+D);
- b) przyjęcie kultury mniejszościowej kosztem dominującej (+M,–D);
- c) przyjęcie obu kultur, czyli tzw. „bikulturalizm” (+M,+D);
- d) odrzucenie obu kultur (–M,–D).

Schemat wydaje się wyczerpywać wszystkie logiczne możliwości, a jego prostota przemówiła do wielu badaczy na przestrzeni XX wieku. Jak pokazał Rudmin, w latach 1918–1984 w naukach społecznych powstało aż sześćdziesiąt osiem typologii akulturacji opartych na tym wzorze, a przy tym stosujących nieraz bardzo rozbieżne nazewnictwo (Rudmin 2003). Model Berry'ego przybrał obecną postać w 1984 roku (wcześniej przez kilkanaście lat sam Berry posługiwał się tą typologią pod kilkoma różnymi postaciami), a swoje uznanie zawdzięcza przejrzystości oraz neutralności przyjętych ostatecznie kategorii. Tym niemniej, opiera się na dokładnie tej samej, prostej intuicji, co poprzednie modele i jest obciążony podobnymi, trudnymi do zignorowania problemami.

Po pierwsze, model Berry'ego (oraz wiele innych modeli akulturacji) zakłada zwykle milcząco, że procesowi akulturacji podlega wyłącznie grupa mniejszościowa, podczas gdy grupa dominująca wychodzi ze spotkania z drugą kulturą niejako nietknięta. Zało-

zenie to idzie często w parze z przekonaniem, że grupa mniejszościowa jest bardziej prymitywna i podlegając procesowi akulturacji, wznosi się dopiero na poziom bardziej rozwiniętej grupy dominującej. Jak dowodził Rudmin i jego współpracownicy, oba te poglądy stanowią historyczny bagaż pojęcia akulturacji, z którego większość współczesnych badaczy tego zjawiska nie zdaje sobie zapewne sprawy – znamienne, że pojęcie to zostało po raz pierwszy użyte w XIX wieku w kontekście kolonialnym i miało opisywać proces „cywilizowania się” rdzennej ludności Ameryki Północnej dzięki napływowi ludności z zachodniej Europy (Rudmin et al. 2017).

Po drugie, badacze akulturacji mają często skłonność do intuicyjnego faworyzowania „bikulturalizmu” (+M,+D), a zatem wskazują na przyjęcie i godzenie ze sobą dwóch kultur jako na najlepszą strategię akulturacyjną (skutkującą najbardziej udaną adaptacją w nowym społeczeństwie, generującą najmniej stresu dla migrantów itd.). Jak pokazał Rudmin i jego współpracownicy, przekonanie to wyływa nie tyle z otrzymywanych danych (które niejednokrotnie temu przeczyły, ale wyniki te były ignorowane), ile raczej z liberalnych przekonań wielu akademików, którym intuicyjnie najbardziej odpowiada takie „egalitarne” rozwiązanie, w którym dwie kultury są traktowane równorzędnie (Rudmin et al. 2017). W rzeczywistości „bikulturalizm” jest trudnym do osiągnięcia ideałem, zwłaszcza w przypadku odległych od siebie kultur, których wartości często wzajemnie się wykluczają i wymagają zdecydowanego opowiedzenia się po jednej stronie. W praktyce pojęcie „bikulturalizmu” nadmiernie upraszcza opisywaną rzeczywistość i ma niewielką moc eksplanacyjną, jako że siłą rzeczy badacze obejmują nim wiele bardzo różnych od siebie form akulturacji, stanowiących za każdym razem pewien szczególny sposób godzenia ze sobą dwóch kultur.

Wreszcie po trzecie, badacze posługujący się modelami akulturacji często popełniają błąd, określany w psychologii społecznej mianem podstawowego błędu atrybucji (ang. *fundamental attribution error*). Polega on na przykładaniu nadmiernej wagi do czynników wewnętrznych decydujących o przyjęciu tej lub innej strategii akulturacji (wewnętrzna postawa osoby akulturującej się, usposobienie względem nowej kultury), a pomijaniu istotnych czynników zewnętrznych (sytuacja na rynku pracy, sytuacja rodzinna), które mogą w znacznie większym stopniu oddziaływać na to, jak dana osoba adaptuje się do życia w nowej kulturze (Rudmin 2003).

Ostatni z wymienionych problemów jest związany z psychologicznym rodowodem najpopularniejszej wersji modelu akulturacji, sformułowanej przez Johna Berry’ego. Oparte na nim analizy często skupiały się na psychicznych czy też osobowościowych dyspozycjach badanych, w dodatku mierząc je za pomocą prostych pytań kwestionariuszowych skonstruowanych na bazie skali Likerta. Wielu badaczy zwracało uwagę, że tego rodzaju psychometryczne analizy ślizgają się jedynie po powierzchni badanych procesów akulturacyjnych i sugerowało, że właściwsze byłoby w tym przypadku posługiwanie się metodami badań jakościowych (Chirkov 2009; Mahalingham, Rabelo 2013). Model Berry’ego może być wykorzystywany w takich badaniach, ale raczej jako teoretyczny punkt odniesienia, dostarczający pewnych „typów idealnych” postaw, które możemy przyjąć w obliczu nowej kultury – właśnie tak będziemy się do niego zresztą

odnosić w dalszej części artykułu, w której proste, pozornie wykluczające się kategorie ukute przez Berry'ego posłużą nam do objaśnienia własnej, nieco bardziej złożonej, ale przede wszystkim lepiej zakorzenionej w doświadczeniu uchodźców typologii.

Przy okazji warto zwrócić uwagę, że model akulturacji Berry'ego ukształtował się w swojej najbardziej rozpowszechnionej formie we wczesnych latach osiemdziesiątych, a zatem w czasach, gdy w badaniach migracyjnych w ogóle przeważały metody statystyczne (w tym psychometryczne) oraz demograficzne (Levy et al. 2020). Z kolei badania nad szczególnym przypadkiem uchodźców i uchodźczyń – tzw. *refugee studies* – dopiero się w tym okresie tworzyły, początkowo głównie w Wielkiej Brytanii. Właśnie na lata osiemdziesiąte przypada powstanie pierwszych ośrodków uniwersyteckich, stowarzyszeń naukowych czy czasopism poświęconych badaniom uchodźców (Arar, Fitzgerald 2018). Teorie akulturacji były już wówczas wykorzystywane w badaniach migracyjnych od kilku dziesięcioleci i nie ulega wątpliwości, że powstawały przede wszystkim z myślą o migrantach zarobkowych.

W podobnym lub nieco późniejszym okresie, w którym kształtowały się *refugee studies*, w badaniach migracyjnych zaznaczył się wpływ tzw. zwrotu kulturowego (ang. *cultural turn*). Ta szeroka przemiana teoretyczno-metodologiczna, która pozostawiła swoje ślady na wielu naukach społecznych i humanistycznych, w przypadku badań migracyjnych oznaczała m.in. stopniowe przechodzenie od badań ilościowych do jakościowych i przesunięcie akcentu na badania świata przeżywanego migrantów, inspirowane nieraz metodami antropologów (Levy et al. 2020; King 2012; Jansen et al. 2020; Zapata-Barrero, Yalaz 2022).

W badaniach migracyjnych coraz częściej odchodzono od upraszczających, uniwersalnych wyjaśnień oraz klasyfikacji abstrahujących od historyczno-narodowych kontekstów i rozpatrujących zjawiska migracyjne w oderwaniu od szerszych procesów społecznych czy gospodarczych. Starano się raczej uchwycić złożoność doświadczeń migrantów, wychodząc poza sztuczne podziały analityczne. Dobry przykład stanowi tutaj choćby nabierający wówczas na popularności nurt badań nad transnacjonalizmem, którego reprezentanci wychodzili poza wąski paradygmat integracyjny rozpatrujący migrantów głównie w ich relacji do społeczeństwa przyjmującego oraz przyglądali się doświadczeniom osób żyjących niejako pomiędzy dwoma narodami i podejmujących aktywności społeczne, kulturowe czy polityczne wymkające się standardowym typologiom (Portes 1999; Faist 2000; King 2012; Jaskułowski, Pawlak 2016).

Poszukiwaniom szerszej formuły, zdolnej objąć złożoność coraz to nowych zjawisk migracyjnych, towarzyszył rozwój refleksji nad odrębnością zagadnień związanych z uchodźcami i uchodźczyniami. Najważniejsze klasyczne teorie badań migracyjnych – takie jak choćby słynna teoria „wypychania i przyciągania” (ang. *push-pull theory*) Everettta Lee (1966) – rozwijały się zwykle bez należytego uwzględnienia kwestii migracji wymuszonej zagrożeniem wojną czy prześladowaniami i rozpatrywały międzynarodowe przepływy ludności w kategoriach przede wszystkim ekonomicznych. Ufundowane na dostrzeżeniu tego problemu *refugee studies* podkreślały konieczność analizy zjawiska uchodźstwa za pomocą odmiennych, specyficznych kategorii (Arar, Fitzgerald 2018). Uchodźców różnią bowiem od migrantów zarobkowych nie tylko odmienne motywacje

stojące za wyjazdem (tzn. czynniki „wypychające”), ale i odmienne strategie migracyjne (zależne m.in. od polityki państwa przyjmującego wobec uchodźców) czy różne postawy wobec integracji w nowym społeczeństwie.

Wracając do szczególnego przypadku ukraińskich uchodźców, któremu poświęcony jest niniejszy artykuł, warto przywołać ustalenia CBOS. Przeprowadzone przez ośrodek wywiady fokusowe wśród ukraińskich migrantów zarobkowych i ukraińskich uchodźczyń pokazywały wyraźnie, jak odmienne były zarówno losy tych dwóch grup, jak i przyjmowane przez nie strategie adaptacji do życia w polskim społeczeństwie (CBOS 2024b). Z jednej strony, przyjeżdżając do Polski, uchodźczynie mogły liczyć na rozwinięte sieci migracyjne na miejscu (na co często nie mogli liczyć przybywający tutaj wiele lat wcześniej migranci zarobkowi), a także pomoc ze strony polskiego państwa oraz zwykłych polskich obywateli. Z drugiej strony, uchodźczynie opuszczały swój kraj wbrew swojej woli i na nieokreślony czas, utrzymując z Ukrainą silne więzi i pozostając często w swoistym zawieszeniu pomiędzy obecnym życiem w Polsce, a dawnym – ale może częściowo możliwym do odzyskania po zakończeniu wojny – życiem w swojej ojczyźnie.

Wszystkie te splatające się ze sobą czynniki sprawiały, że sytuacja uchodźczyń była dalece odmienna i często znacznie bardziej skomplikowana od sytuacji migrantów zarobkowych. Opisywanie ich strategii adaptacyjnych za pomocą tych samych uproszczonych kategorii wywiedzionych wprost z badań migracji ekonomicznej – choćby wtłaczanie ich w ramy prostych, pozornie wykluczających się kategorii asymilacji, separacji, integracji oraz marginalizacji znanych z modelu akulturacji Berry’ego – tylko zakrywałoby złożoną rzeczywistość.

Znacznie lepszą praktyką badawczą wydaje się zanurzenie w relacjach samych uchodźców (czy raczej uchodźczyń, jako że większości ukraińskich mężczyzn nie było wolno opuszczać Ukrainy po 2022 roku). To dopiero z nich można wywieść – w myśl założeń teorii ugruntowanej (Glaser, Strauss 1967; Strauss, Corbin 1990) – porządkujące kategorie analizy, mocno osadzone w danych jakościowych pochodzących z wywiadów pogłębionych i uwzględniające szczególnie kontekst ukraińskiej migracji do Polski. Próbę sformułowania takiej właśnie typologii podjęto w niniejszym artykule, proponując przyjęcie kategorii **społecznej obecności człowieka** (ang. *human social presence*) jako kluczowej dla podjętych rozważań.

Definicja obecności społecznej człowieka

Obecność jest na tyle szerokim pojęciem, że może pomieścić w sobie zarówno adaptację, jak i integrację do nowych warunków społeczno-kulturowych. Obecność społeczna człowieka to z jednej strony – stan, a z drugiej – proces, przypominający swoim charakterem proces socjalizacji, włączania się w społeczeństwo i uczenia się reguł nim rządzących. Jest to więc proces o charakterze społeczno-psychologicznym. Chodzi o to, że obecność człowieka w nowej społeczności kształtuje się począwszy od możliwości komunikowania się w nowym języku, poprzez możliwości aktywności zarobkowej, do tworzenia nowych więzi społecznych na podstawie rozpoznanych reguł.

Obecność ta może mieć charakter autentyczny, poprzez zinternalizowane reguły życia społecznego lub fasadowy, wynikający z publicznego konformizmu, któremu nie towarzyszy osobista akceptacja tych reguł. Innymi słowy, jest to obecność udawana, a nawet wymuszona. Obecność udawana czy wymuszona przypomina w swej istocie separację, o której pisał J. Berry, można też ją traktować jako stan zbliżony do alienacji.

Obecność może być aktywna, podyktowana własnymi aspiracjami i generalnie zdolnością do szybkiego odnajdywania się w nowych okolicznościach. Może być też pasywna. Praktyki społeczne, które wyłaniają się z analizy zrealizowanych wywiadów sytuują się w obrębie obu rodzajów aktywności.

Poziom i głębokość obecności, mogącej prowadzić do wielowymiarowej integracji z nowym społeczeństwem jest zależna od wielu czynników. Są one związane z uprzednim doświadczeniem społecznym, w tym zawodowym oraz zmiennymi socjo-demograficznymi. Wskazanie na te zależności wymagałoby badań korelacyjnych, zaś niniejszy tekst należy traktować jako wstęp do tego typu badań.

Wyniki badań i ich deskrypcja

Na podstawie przeprowadzonych wywiadów można wyodrębnić kilka modeli obecności Ukraińców w Polsce. Wzory te są zróżnicowane, a także – co warto podkreślić – nie są czystymi wzorami. Oznacza to, że te same osoby mogą realizować mieszane zachowania, o silnym rysie pasującym zasadniczo do jednego modelu – przejawiają się w tzw. cechach centralnych (głównych), niemniej w rozmowach pojawiają się cechy charakterystyczne dla innych wyodrębnionych modeli – określone tu jako cechy peryferyjne (poboczne). Wywiady dostarczają niejednorodnych konkluzji. Historie opowiadane przez respondentów są wielobarwne. Mimo to, możliwe jest wyodrębnienie pewnych podobnych cech obecności Ukraińców w Polsce. Można z pewnością powiedzieć, że owe zidentyfikowane obecności układają się w stosunkowo klarowną typologię.

Modele obecności społecznej³

Aktywna ekonomicznie obecność. Taki model aktywności przejawiają osoby, które – chroniąc swoje zasoby materialne – inwestują w nieruchomości i własny biznes. Wykorzystują swój status materialny zbudowany w Ukrainie, Polska jest dla nich drugim albo trzecim wyborem. Byli miesiąc czy dwa w Hiszpanii, trochę we Włoszech, wrócili do Polski, bo uznali że bliskość kulturowa zredukuje psychologiczne i społeczne koszty zmiany. Mówią o sobie, że są patriotami ukraińskimi, a patriotyzm polega na tym, że „tutaj trzeba zarobić, a tam – inwestować”. Aktywne ekonomicznie postawy przejawiają przeważnie osoby wykształcone, wśród rozmówców są to informatycy, programiści. To jest grupa niejednorodna, głównie ze względu na fakt, że część z nich mieszka w Polsce, a pracuje w Ukrainie w trybie zdalnym. To są osoby dysponujące uniwersalnymi umiejętnościami,

³ Po raz pierwszy tematyka obecności Ukraińców została zaprezentowana przez współautorkę tego artykułu w publikacji: *Ukrainians in Poland After the Outbreak of War. Possible Types of Social Presence* (zob. Marciniak 2024).

które dobrze materialnie radziły sobie w innych krajach, podobnie jak teraz w Polsce. Dodatkowo, w grupie tej są osoby podejmujące pracę w sferze usług lub zakładające własne mikro-biznesy. To głównie sfera usług kosmetycznych i rehabilitacja. Aktywna ekonomicznie obecność jest zatem zorientowana na podtrzymanie i rozwijanie statusu materialnego, a realizujące ten wzór zachowań osoby zdają się preferować wartości materialne jako podstawę ogólnego dobrostanu.

Aktywna obecność społeczno-kulturowa. Taki model aktywności przejawiają osoby dbające o kształcenie dzieci, naukę języka polskiego, a także rozwój pasji i talentów swoich dzieci (najczęściej jest to gimnastyka artystyczna). To są niezwykle ambitne osoby, które uważają, że trzeba ten czas wykorzystać maksymalnie pozytywnie, tzn. rozwijać swoje kompetencje i edukować dzieci. Są dumni z tego, że są Ukraińcami, identyfikują się z prezydentem Zełeńskim i jego polityką. Uważają, że Ukrainie należy się uznanie na świecie i wielostronna pomoc. To kulturowi patrioci. Mają poczucie silnej przynależności narodowej, ale jednocześnie są otwarci na poznawanie kultury polskiej. W tej otwartości widzą swoją szansę na rozwój. Są to osoby zainteresowane bieżącą polityką, dzień rozpoczynają od przeglądu informacji na temat tego, co dzieje się w Ukrainie, Polsce i na świecie. Dobrze zorientowane w tematyce militarnej, ekonomicznej i kulturalnej.

Aktywna roszczeniowa obecność jest podyktowana uogólnionym syndromem ofiary agresji i przekonaniem o konieczności otrzymywania pomocy. Osoby badane narzekają, że jest im ciężko. Pracują poza swoimi kwalifikacjami. Rozmówczynie to na ogół ekspedientki w różnych sklepach lub osoby sprząające. Najczęściej twierdzą, że państwo polskie powinno dawać darmowe mieszkania. Uważają, że w szczególności pomoc państwa polskiego należy się tym, którzy nie mogą sami zapłacić za wynajem mieszkania. Żadna z osób nie potrafiła powiedzieć, czy zabiegała o pomoc i otrzymała odmowę. Narzekanie wydaje się być ich dominującą cechą, niemniej towarzyszy jej roszczeniowość typu „nam się należy”. W tej grupie są więc osoby, które narzekają, że jest im ciężko, są niezadowolone z własnej sytuacji.

Pasywna obecność charakteryzuje osoby, które są nastawione na otrzymywanie pomocy socjalnej. Te osoby można określić „biernymi biorcami” (nastawienie „będzie, co ma być”). Maksymalnie długo wykorzystywały czas na zamieszkiwanie w punktach pomocy, w których zapewniono im wyżywienie i podstawową opiekę medyczną (ponad rok obecności w punktach/ośrodkach pobytu). Nie czują specjalnej troski o przyszłość, Polskę traktują jako przejściowe miejsce zamieszkania. Skoncentrowani są na zaspokajaniu podstawowych potrzeb. Charakteryzuje ich pesymistyczna wizja przyszłości, na ogół wiązana z koniecznością powrotu do swojego miejsca zamieszkania. Pojawia się też pewien dualizm w emocjach, z jednej strony – obawa przed tym co się stanie w miejscu zamieszkania, z drugiej zaś – zauważalna jest nostalgia za smakami Ukrainy (przywołują smak pomidorów, jakich tutaj nie ma, majonezu...).

Ambiwalentna obecność jest mieszkanką uczuć, jednocześnie pozytywnych i negatywnych. To z jednej strony radość, że udało się uciec przed wojną, z drugiej – smutek, że trzeba być poza domem, rodziną, mężem. W tym niejednoznacznym stosunku do własnej sytuacji zdaje się przeważać orientacja na przetrwanie, której towarzyszy częściowa zaradność, czyli podejmowanie okazjonalnych prac.

Alienacja / (nie)obecność. Wyalienowani tworzą własne środowiska, ale nie są one zbyt liczne. Osoby takie izolują się od nowego otoczenia, nie mają więc z nim żadnej więzi. Pojawia się trudność w zaakceptowaniu zmiany sytuacji życiowej. Wyalienowane osoby są odcięte od świata dynamicznych wydarzeń, nie śledzą też informacji dot. sytuacji w Ukrainie. Wprost mówią, że to nie ich wojna, izolują się od wiadomości od swoich rodaków. Można powiedzieć, że te osoby ani tam, ani tutaj nie miały więzi społecznych. Sposoby funkcjonowania w Ukrainie przenoszą do Polski. Widać wyraźnie, że alienacja jest rezultatem negatywnych doświadczeń sprzed wojny. W jakiejś mierze, te negatywne doświadczenia wiążą się z trudną sytuacją materialną zarówno tam, jak i tutaj. Niewiele kontaktów społecznych sprawia, że tacy ludzie są niezaradni, nie wiedzą, jak się poruszać w nowej rzeczywistości, skąd otrzymać pomoc.

Tabela 1. Konceptualizacja modeli obecności wyodrębnionych na podstawie IDI z Ukraincami przebywającymi w Polsce (N=34).

Model obecności	Cechy centralne/główne	Cechy peryferyjne/poboczne
Aktywna obecność ekonomiczna	Troska o zasoby materialne, orientacja na ochronę statusu materialnego.	Zaradność, aktywność zawodowa oraz widoczne cechy aktywnej obecności kulturowej.
Aktywna obecność społeczno-kulturowa	Troska o rozwój intelektualny, nabywanie „europejskich” kompetencji. Orientacja na rozwój, progres, inwestowanie w dzieci.	Ekspozowanie narodowej dumy oraz w niewielkim stopniu widoczne cechy aktywnej obecności ekonomicznej.
Aktywna obecność roszczeniowa	Syndrom ofiary, orientacja na otrzymywanie pomocy.	Ambicje podniesienia statusu materialnego w przyszłości.
Pasywna obecność	„Będzie, co ma być”, orientacja na przetrwanie, dominuje pesymizm w ocenie własnej sytuacji w Ukrainie i w Polsce.	Nostalgia np. za smakami Ukrainy, dualizm emocji – nostalgii i niechęci do powrotu do ojczyzny, brak jakichkolwiek działań (np. podnoszących status materialny).
Ambiwalentna obecność	Niedookreślony stosunek do własnej sytuacji, orientacja na okazję, tuż szczęścia, niespodziewane wydarzenie zmieniające sytuację.	Konglomerat uczuć: zadowolenia i smutku, w istocie zbliżone do pasywnej obecności.
Alienacja / (nie)obecność	Brak akceptacji dla zmiany, niezaradność, brak zainteresowania rzeczywistością społeczną, orientacja na izolację.	Swoista anomia, nierozumienie sytuacji, w jakiej się funkcjonuje.

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Przedstawione rezultaty zrealizowanych wywiadów dają możliwość przeprowadzenia wstępnej diagnozy sytuacji Ukraińców w Polsce. Naturalnie owa sytuacja odnosi się do osobistych doświadczeń badanych osób. Przeprowadzone 34 wywiady pozwoliły na systematyzację społecznego zakotwiczenia Ukraińców w Polsce. Owo zakotwiczenie jest rozumiane jako społeczna obecność. Obecność, którą można traktować jako fazę wstępną procesu akulturacji. Zbadany został wycinek ludzkich doświadczeń, które układają się w pewne wzory, dające możliwość skonstruowania **wstępnych modeli społecznej obecności Ukraińców w Polsce**. Wyodrębnione typy wraz z ich centralnymi i pobocznymi cechami układają się w dwa nurty – obecności aktywnej i obecności pasywnej. Pierwsza z nich odnosi się do podejmowania działań w różnych sferach, realizmu w ocenie własnej sytuacji, która tych działań wymaga. Drugi nurt reprezentują osoby pasywne, ukierunkowane na przetrwanie, a nawet wyalienowane. Charakteryzuje je też dążenie do izolacji społecznej.

Dalsze badania mogłyby się koncentrować na uzyskaniu socjodemograficznych korelatów wskazanych typów obecności, zaś w szerszym planie pojawia się potrzeba eksploracji rysującego się dylematu: czy i w jakim stopniu mamy do czynienia z procesem okcydentalizacji Ukraińców, jakie zjawiska i procesy mogą o tym świadczyć. Z drugiej strony: czy i w jakim stopniu mamy do czynienia z procesem polonizacji Ukraińców, i co może o tym świadczyć. Są to pytania otwarte, wymagające rzetelnych i długich badań. Dodatkowo warto zauważyć, że być może, mamy do czynienia z procesem utrwalania tożsamości narodowej w wyniku silnej identyfikacji z własnym narodem, który jest ofiarą agresji. Te trzy ścieżki rozwoju społecznej obecności Ukraińców wymagają następnej fazy badań dotyczących tożsamości społecznej Ukraińców i jej dynamiki. Należy je traktować jako wzbogacenie teorii i praktyki akulturacji poprzez konceptualizację zjawiska obecności społecznej.

Ewa Maria Marciniak – doktor habilitowana nauk społecznych w zakresie politologii, pracuje na Wydziale Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych UW. Zainteresowania badawcze: metodologia badań społecznych, komunikacja społeczna i zachowania wyborcze.

Ewa Maria Marciniak – PhD, D.Sc. in social sciences in the field of political science, employed at the Faculty of Political Science and International Studies, University of Warsaw. Research interests: methodology of social research, social communication and electoral behaviour.

Jonathan Scovil – doktor nauk społecznych na Uniwersytecie Warszawskim oraz *École des hautes études en sciences sociales*, badacz-analityk Centrum Badania Opinii Społecznej. Zainteresowania badawcze: socjologia wiedzy, antropologia społeczna, badania migracji, socjologia religii.

Jonathan Scovil – PhD in social sciences at the University of Warsaw and *École des hautes études en sciences sociales*, researcher-analyst at the Center for Public Opinion Research. Research interests: sociology of knowledge, social anthropology, migration studies, sociology of religion.

➔ Bibliografia:

- ARAR Rawan, FITZGERALD David Scott (2018), *The Sociology of Refugee Migration*, "Annual Review of Sociology", vol. 44. DOI: 10.1146/annurev-soc-073117-041204
- ARENDS-TÓTH Judith, VAN DE VIJVER Fons J. R. (2004), *Domains and dimensions in acculturation: Implicit theories of Turkish-Dutch*, "International Journal of Intercultural Relations", vol. 28, issue 1. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2003.09.001
- BERRY John W. (1992), *Acculturation and adaptation in a new society*, "International Migration. Quarterly Review", vol. XXX.
- CHIRKOV Valery (2009), *Critical psychology of acculturation: What do we study and how do we study it, when we investigate acculturation?*, "International Journal of Intercultural Relations", vol. 33, issue 2. DOI: 10.1016/j.ijintrel.2008.12.004
- DUSZCZYK Maciej, KACZMARCZYK Paweł (2022), *Wojna i migracja: napływ uchodźców wojennych z Ukrainy i możliwe scenariusze na przyszłość*, „CMR Spotlight”, no. 4(39).
- FAIST Thomas (2000), *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Spaces*, Oxford University Press.
- GLASER Barney G., STRAUSS Anselm L. (1967), *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*, Chicago.
- JANSEN Joost, LEVY Nathan, PISAREVSKAYA Asya, SCHOLTEN Peter (2020), *Mapping migration studies: An empirical analysis of the coming of age of a research field*, "Migration Studies", vol. 8, issue 3. DOI: 10.1093/migration/mnz031
- JASKUŁOWSKI Krzysztof, PAWLAK Marek (2016), *Główne teorie migracji międzynarodowych: przegląd, krytyka, perspektywy*, „Sprawy narodowościowe. Seria nowa”, nr 48/2016. DOI: 10.11649/sn.2016.008
- KING Russell (2012), *Theories and Typologies of Migration: An Overview and A Primer*, "Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations", t. 3, wyd. 12.
- CBOS (2023), *Polacy o Ukraińcach*, „CBOS Fokus”, nr 5/2023, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/fokusy_tekst.php?nr=5/2023 (30.08.2023).
- CBOS (2024a), *O wojnie w Ukrainie i ewentualnym rozszerzeniu konfliktu*, Komunikat z badań, nr 48 /2024, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty_tekst.php?id=6816 (14.05.2024).
- CBOS (2024b), *Ukraińcy o swoim życiu w Polsce*, „CBOS Fokus”, nr 2/2024, https://www.cbos.pl/PL/publikacje/fokusy_tekst.php?nr=2/2024 (16.02.2024).
- LEE Everett S. (1966), *A Theory of Migration*, "Demography", vol. 3, issue 1. DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2060063>
- LEVY Nathan, PISAREVSKAYA Asya, SCHOLTEN Peter (2020), *Between fragmentation and institutionalization: the rise of migration studies as a research field*, "Comparative Migration Studies", vol. 8, no. 24. DOI: 10.1186/s40878-020-00180-7
- MAHALINGAM Ramaswami, RABELO Verónica Caridad (2013), *Theoretical, methodological, and ethical challenges to the study of immigrants: Perils and possibilities*, "New Directions for Child and Adolescent Development", vol. 141. DOI: 10.1002/cad.20041
- MARCINIAK Ewa Maria (2021), *Prolegomena do politologii jakościowej*, „Studia Politologiczne”, vol. 59. DOI: 10.33896/SPolit.2021.59.3

- MARCINIAK Ewa Maria (2024), *Ukrainians in Poland After the Outbreak of War. Possible Types of Social Presence*, in: C. Smuniewski, A. Zanini, C. Kozera, B. Bado (eds), *Unwanted People and Desired Citizens: Contemporary Attitudes, Challenges and Perceptions of Migration and Integration*, Warsaw.
- PORTES Alejandro (1999), *Conclusion: Towards a new world - the origins and effects of transnational activities*, "Ethnic and Racial Studies", vol. 22, issue 2. DOI: 10.1080/014198799329567
- RUDMIN Floyd W. (2003), *Critical History of the Acculturation Psychology of Assimilation, Separation, Integration, and Marginalization*, "Review of General Psychology", vol. 7, issue 1. DOI: 10.1037/1089-2680.7.1.3
- RUDMIN Floyd W., WANG Bo, CASTRO Joaquim (2017), *Acculturation research critiques and alternative research designs*, in: Seth J. Schwartz, Jennifer B. Unger (eds.), *The Oxford handbook of acculturation and health*, Oxford University Press.
- STANISZEWSKI Robert Miron (2023), *Společná percepce uchodźców z Ukrainy oraz migrantów przed wyborami parlamentarnymi w Polsce w 2023 roku. Postawa Polaków względem zaangażowania w pomoc Ukrainie w trakcie wojny z Rosją*, w: Robert Miron Staniszewski (ed.), *Pomiędzy wojną w Ukrainie a wyborami parlamentarnymi w Polsce w 2023 roku – diagnoza stanu polskiego społeczeństwa*, Warszawa.
- STRAUSS Anselm, CORBIN Juliet (1990), *Basics of Qualitative Research: Grounded Theory Procedures and Techniques*, SAGE Publications.
- ZAPATA-BARRERO Ricard, YALAZ Evren (2022), *Qualitative Methods in Migration Research*, in: Peter Scholten (ed.), *Introduction to Migration Studies*, IMISCOE Research Series, Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-92377-8_25